Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?

Kiss J. László

Az államoknak a nemzetközi válságokban tanúsított magatartása az egyik legfontosabb empirikus adatforrás. A válság fényképeként világítja meg ugyanis az államok magatartásának, politikai döntéshozatalának, intézményei hatékonyságának, politikai diskurzusainak, valamint külső és belső érdekkonfliktusainak azokat az elemeit, amelyek egyébként a megfigyelő előtt sok tekintetben rejtve maradnának. A 2002–2003-as iraki válság különösen érzékletesen jelenítette meg az alig több mint egy évtizede egyesült Németország külpolitikai dilemmáit és érdekkonfliktusait. A kialakuló válsághelyzet a német külpolitika céljairól, eszközeiről és identitásáról, valamint az új világrend megteremtésének kérdéseiről folyó elméleti vitát új napirendekkel és paradoxonokkal bővítette, legfőképpen a valóság döntési kényszereivel szembesítette.

Az iraki válság egy sor olyan kérdést vetett fel, amely a német külpolitika természetére, a Szövetségi Köztársaság és Európa, valamint a transzatlanti kapcsolatok lényegi szempontjaira vonatkozik. Vajon miként érintette az iraki válság, elmélyítette vagy új mederbe terelte az 1990 után kibontakozó vitát az egyesült Németország új külpolitikájáról? Vajon a 2001. szeptember 11. utáni amerikai stratégiaváltásra adott német válasz, a schröderi „német út" választástaktikai lépésként, vagy a német külpolitikai minőségi változásaként értelmezhető? Vajon az iraki válság, mint az új világrend megteremtésének kérdése a német–amerikai és általában a transzatlanti kapcsolatok átmeneti megromlását, avagy a különböző stratégiai kultúrák alapján azok tartós átrendeződését jelenti? Vajon a német külpolitika újraigazodása a folytonosságot jelentő „civilhatalom-koncepcióval" írható le, vagy egy hagyományos nagyhatalom „normalizálódása" értelmében?

Németország mint „nagy hatalom"

2001. szeptember 11-ét követően a „folytonossági retorika folytonossága" (Hellmann, 2002: 1. o.) mellett a német külpolitikai diskurzusok hangsúlyai is megváltoztak. A változás forrása nem annyira a kiszámíthatóság és folytonosság normáira hivatkozó

német politikában, mint inkább a német külpolitika hagyományos két pillérének, az EU és a NATO szerepének, összetételének és percepciójának megváltozásában, nem kevésbé pedig a nemzetközi környezet 9/11. és 11/9. által jelképezett mélyreható átalakulásában, nevezetesen a berlini fal leomlásában és az al-Káidának az Egyesült Államok elleni támadásában rejlett. A folytonosságra való törekvés, illetve annak hangsúlyozása paradox módon maga is változáshoz vezetett, mivel a kontinuitás alapját és a német állam háború utáni identitását meghatározó intézmények – a NATO és az EU – maguk is az új nemzetközi környezethez való alkalmazkodási folyamatok részeivé váltak. A kelet–nyugati konfliktus megszűnésével a német külpolitika elveszítette azt a tájékozódási keretét, amely nem csupán a nemzetközi politika komplexitásának csökkentésére volt alkalmas, hanem egy költséghatékony kül- és biztonságpolitikai szerep betöltésére is.

Az EU, mint a német állam önfenntartásának eszköze, funkciójában megváltozott: a Kelet felé való bővülés politikája („több biztonság a bővülés útján") felváltotta azt a célt, amely a hidegháborúban a területi alapon megosztott Európa keretében a nyugat-európai biztonság és jólét biztosításának jegyében állott. Németországnak a kettős kibővülés folyamata egyszerre ígérte, hogy a peremhelyzettel szemben a kontinens közepén megerősítheti hagyományos geopolitikai szerepét, és a bővülésből más tagállamokkal szemben aszimmetrikusan nagyobb előnyökre tehet szert. Ezzel egyidejűleg azonban nyilvánvaló volt, hogy egy bővülő, heterogénebbé váló integrációnak a politikai unió irányában kibontakozó cselekvőképességéhez az intézményi mélyülés politikája szükséges. A keleti bővülés paradox módon utat nyitott az EU nagyobb világpolitikai szerepvállalásához, ám a kibővülés annak eléréséhez akadályokat is görgetett.

A Gerhard Schröder vezetésével 1998-ban hatalomra jutó vörös–zöld koalíció a változások igényével lépett fel az Európa-politikában: szakítva a múlttal egyszerre kívánta a *„felvilágosult nemzeti érdekek"* nevében a német nettó fizetői pozíció korlátozását és a keleti kibővülés támogatását. Ebben a folyamatban Németország az „európai projekt", a bővülés fenntartása érdekében hű maradt hagyományos kompromisszumteremtő szerepéhez, jóllehet a Fischer-féle föderális Európa koncepciójával szembeni fenntartások jelezték, hogy az unión belüli többségi trend a német politikában már nem az európai föderáció, hanem inkább az európai és nemzeti érdekek új egyensúlya irányában egyengeti az utat.

A német szakértők a NATO 2001. szeptember 11. utáni amerikai stratégiaváltásban, nem kevésbé a NATO 2002. novemberi prágai csúcstalálkozója után felgyorsuló kibővülésében nem annyira az atlanti szövetség alkalmazkodóképességének bizonyítékát, hanem sokkal inkább jelentőségének csökkenését látták. Ebben a felfogásban nem csupán a kelet–nyugati fenyegetés megszűnése, hanem 2001. szeptember 11. után a NATO globalizálódása is szerepet játszott, mivel az atlanti szövetség átalakulása azt a benyomást erősítette, hogy a NATO mind inkább tagállamokat és nem tagállamokat egyaránt magában foglaló, alkalmi koalíciók koordinálásának laza keretévé válik, számos esetben inkább bilaterális, mint multilaterális alapon.

A német külpolitika olyan helyzetbe került, amelyben nem csupán reagálnia kell, hanem kezdeményezően cselekednie is. 1991-ben Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter Németország „megnövekedett súlyát" még tudatosan elhatárolta a „tegnap hatalompolitikájától", és a német külpolitikát egy olyan a „szabadságért, demokráciáért és emberi méltóságért vállalt nagyobb felelősség megbízatásaként" írta körül „egy európai Németországban, amely a múlt nemzetállami gondolkodását már maga mögött hagyta." (Europa Archiv, 9/1992: 345. o.). 2001. szeptember 11. után tett kormánynyilatkozatában Schröder a Genscher nevével fémjelzett külpolitikai kurzust a „másodlagos segélynyújtás" politikájaként értékelte, hangsúlyozva, hogy a háború utáni német politika időszaka visszavonhatatlanul véget ért. Németországnak az *„új felelősség"* követelményeinek kell megfelelnie, s ebben a felelősségben Schröder kancellár azt is számításba vette, hogy a katonai kérdéseket minden korábbi tabutól megfossza. Schröder arról beszélt, hogy Németországnak olyan politikát kell folytatnia, amely ha még nem is egy *nagyhatalom,* de mindenképpen egy *„nagyhatalom"* felelősségének felel meg (Bundesregierung, 2001).

A *„nagyhatalom"* hagyományos értelmezésétől Schröder tartózkodott. 2003. május 9-én az *American Chamber of Commerce* fennállásának századik évfordulóján Berlinben tartott előadásán a kancellár arra emlékeztetett, hogy az Egyesült Államok huszonhatszor nagyobb a Szövetségi Köztársaságnál, s mint ilyen, vitathatatlanul szuper-, ha nem hiperhatalom, míg Németország helyzetét egy „európai középhatalom" lehetőségei alakítják (Internationale Politik, 2003: 119. o.). Schröder szóhasználata jól mutatta, hogy a német külpolitikában a bénító komplexumok ideje véget ért, ám a német külpolitika újradefiniálásának folyamata még nem zárult le. Az egyesülés előtt a szociáldemokraták és a zöldek még a „német külpolitika militarizálódásának" veszélyét festették falra, időközben azonban pacifista hagyományaik ellenére maguk váltak a nemzetközi keretekben megvalósuló és a katonai eszközök alkalmazását is magában foglaló humanitárius beavatkozásoknak, az „új felelősség" politikájának legfőbb képviselőjévé.

Valójában a második világháború után a „külpolitika militarizálódása" sohasem volt a német külpolitika törekvések célja. Erről valójában csak akkor lehetett volna beszélni, ha a Szövetségi Köztársaság katonai eszközeit külpolitikai céljainak elérése érdekében igénybe vette-vehette volna, illetve a külpolitika katonai szempontok alá rendelődött volna. Az egyesült Németország létrejöttével pártok feletti új konszenzus alakult ki, amely már nem az *„elhasználódott multilateralizmus"* (fegyverzetkorlátozás, EBEÉ, 2+4 – Timothy Garton Ash) értelmében a NATO és ezzel a Szövetségi Köztársaság egzisztenciális fennmaradásának a kérdésére vonatkozott. Ez az *„új multilateralizmus"* már a stabilitási export és a távoli régiók megbékítését célzó multinacionális szövetségek kialakításának a politikáját jelentette. Ezzel az „új multilateralizmussal" azonban a németek a prevenció gondolatának szószólóiként mind gyakrabban a nemzetközi válságdiplomácia legkülönbözőbb ad hoc koalícióinak résztvevői között találták magukat,

s ez a tartózkodás korábbi politikájuknak az ellentéte volt (Fischer koszovói, macedóniai, közel-keleti tervei, petersbergi afganisztáni konferencia stb.). Ezzel a jól átlátható kelet–nyugati konfliktusban szocializálódott német külpolitika olyan területre lépett, amelyben a bipolaritás egykori átláthatóságát az 1989 utáni uni- és multipolaritás sokkal nehezebb átláthatósága váltotta fel.

Felmerült a kérdés, hogy vajon Németország ennek az „új multilateralizmusnak" a keretében többet teljesíthet-e, mint amire az uni-/multipoláris világban egy „bismarcki diplomácia művészetének modern változataként" egyáltalában vállalkozhat (Hellmann, 2002: 3. o.). J. Joffe ironikusan – Joschka von Bismarck" külpolitikáját elemezve – arról írt, hogy „Bismarck cipői túl nagyok örököseire", és Németország még sem stratégiailag, sem társadalmilag nincsen egy ilyen szerepre felkészülve (Joffe, 2001). További kérdésként fogalmazódott meg, hogy a puszta ad hoc együttműködésen túl ez az *„új multilateralizmus"* képes-e a kölcsönös várakozásoknak megfelelő új struktúrák megteremtésére. A német külpolitikai elitben az egyesült Németország *„új külpolitikájáról"* kibontakozó vita jól mutatta a felmerülő dilemmákat és véleménykülönbségeket. Ennek a már német egyesüléstől kibontakozott vitának az iraki válság újabb impulzusokat adott.

„Több Bismarck, kevesebb Habermas?" – avagy „Goodby Bismarck!"

Az új német külpolitika körüli diskurzusokban a külpolitika folytonosságát, a kooperatív és multilaterális intézmények fejlesztését, a nem katonai eszközök elsődlegességét hangsúlyozó irányzat, a *„német civilhatalom"* koncepciója a *„normalizálók"* hagyományos nagyhatalom-felfogásával állt szembe (Peters, 2001: 11–33. o.). A „normalizálódás" képviselői azt hangsúlyozták, hogy az egyesült és a szuverén Németország számára eljött az idő, hogy saját nemzeti érdekei alapján, öntudatos hatalompolitikát folytasson, megtalálja a maga helyét a világban. E szerint Németországnak a „világ színpadára való visszatérését" követően a külpolitikát a 19. századi egyensúlypolitika fogalmaiban célszerű újragondolnia, annyi különbséggel, hogy míg ez a politika a hidegháborúban a Szovjetunió ellen, úgy az iraki válság idején az imperiális amerikai politikával szemben fogalmazódott meg (Schöllgen, 2003). Ebben a felfogásban Schröder kancellárnak az iraki válságban tanúsított politikája a Szövetségi Köztársaság külpolitikájának legradikálisabb szakítását jelentette saját tradícióval, s ez nem kevesebbet, mint Németország visszatérését jelentette a felelős, normatívnak tartott realista hatalompolitika irányába (Schöllgen, 2003: 141. o.).

Mások a *„több Bismarck, kevesebb Habermas"* értelmében (Hacke, 2006: 6. o.) azt hangsúlyozzák, hogy a német külpolitikának nem csupán egy megbékített *(„posztmodern")* EU-ban kell tevékenykednie, hanem az államok klasszikus hatalompolitikai szférájá-

ban is, mivel mind a *„klasszikus modern”*, azaz a nagyhatalmak közötti versengés, mind a *„premodern”*, azaz az államok felbomlása és a terrorizmus jelensége közelebb került Európához.

Megelőzve az egyesítés utáni vitát a konzervatív irányzathoz tartozó Hans-Peter Schwarz a „megszelídített németekről” írt könyvében már a nyolcvanas évek közepén joggal hívta fel a figyelmet a németek sajátos beállítottságára, amely a „hatalmi megszállottság” (Machbesessenheit) és a „hatalomfelejtettség” (Machtvergessenheit) szélsőségei között ingadozik, s a hatalom felelősségteljes menedzselésének szükségességére hívta fel a figyelmet (Schwarz, 1985: 105–153. o.). Az egyesülés után Schwarz a folytonosság mellett a változás szükségszerűségére hívta fel a figyelmet. E szerint Németország, mint a kontinens legnagyobb gazdasági hatalma, minden „elnyugatosodása” ellenére, az egyesülést követően a kontinens közepe felé tolódott, „centrális hatalommá” *(Zentralmacht)* vált. Felfogása szerint ez a változás, ha nem is külpolitikai program, azonban olyan objektív tény, amelynek következményeként új funkciók vállalását kell maga után vonnia, s ezeket akár betölti, akár nem a Szövetségi Köztársaság nagyobb hatással lesz környezetére, mint korábban (Schwarz, 1994: 11–12. o.).

Hasonló kategóriákkal operált a politikai spektrum egy másik markáns képviselője, Egon Bahr, aki a „német utat” magától értetődőnek és normálisnak tartja: „az a normális, ha minden egyes állam a saját érdekeit képviseli, és kísérletet tesz céljai érvényesítésére”. Az unipoláris világhelyzet következtében a transzatlanti értékközösség „már megtört”, most az ENSZ és az Egyesült Államok iránti lojalitás közötti különbségről van szó. Mindazonáltal Bahr nem foglal állást, hogy a vajon a „német út” a Schöllgen-féle európai nagyhatalmak útiránya, avagy a német nemzeti érdek egy „posztnacionális” és „civilhatalom” külpolitikáját követeli meg Európában: „Ez az út megengedi és megköveteli az Európa szolgálatában álló Németországot, amely érdekeit normális államként követi és nem engedi meg, hogy a múlt jövőjét akadályozza” (Bahr, 2003: 111., 109., 155. o.).

A vita egy harmadik csoportja a *„normális nagyhatalom”* versus *„öntudatos civilhatalom”* vitában az egykori német *Ostpolitik* „változások útján elérendő változás” *(Wandel durch Annäherung)* tézisét parafrazálva a „változások útján elérendő kontinuitás” (Risse, 2004: 3. o.), vagy éppen a „Goodby Bismarck” (Hellmann, 2007) jegyében az európai stratégiai keretében érvényesített nemzeti érdekek fontosságát hangsúlyozza. Gunther Hellmann szerint a vörös–zöld koalíció külpolitikája egy érdekeit megfogalmazó és azt érvényesítő *„nagy hatalom normális nemzetének”* és egy olyan *„öntudatos civilhatalom”* eszményképei között oszcillál, amely a nemzetközi játékszabályoknak aláveti magát és messzemenően a nemzetközi multilaterális intézmények keretében tevékenykedik (Hellmann, 2003: 41–43. o.). Hanns W. Maull ugyanakkor hangsúlyozta, hogy „a német külpolitikának nem egy visszafordulása, hanem inkább egy elfordulása állapítható meg”, a külpolitika a pártok feletti konszenzusban elcsökevényesedik. A politikai oda nem figyelés következtében, a külpolitika elveszti koherenciáját és alakító képességét (H. W. Maull, 2003: 20. o.).

Német–amerikai ellentétek és az iraki válság: a stratégiai kultúrák ütközése

A hidegháborús nemzetközi rendszerben a német–amerikai viszonyt a kelet–nyugati konfliktus és abban a junior partner Németország központi stratégiai szerepe, az Egyesült Államoktól való stratégiai függősége, valamint Párizs és Washington, azaz az európai és atlanti opció közötti közvetítő funkciója jellemezte. Ciklikus válságok a német–amerikai kapcsolatokban ekkor is voltak, ám a kelet–nyugati konfliktus rendszerében a főhatalom mögötti felsorakozás, a *„bandwagoning"* volt a meghatározó kapcsolati minta. Emellett a német–amerikai viszony világos és konzisztens politikai választások keretében fejlődött. Németország megosztott állam volt, és a Szovjetunióval szemben a német és amerikai érdekek védelme a bonni állam kezdetétől megkövetelte az atlanti erőpolitikát. Nem volt véletlen, hogy a kereszténydemokrata Walter Leisler Kiep, az atlanti kapcsolatok szószólója a német–amerikai kapcsolatokat egyenesen a „második német alaptörvénynek" nevezte (Kiep, 1972: 106. o.).

1989. 11. 9. és 2001. 9. 11. a történelem olyan „meghatározó pillanatai" voltak, amelyek nem csak a kelet–nyugati konfliktus végét, hanem a hidegháború utáni időszak lezárulását is jelezték anélkül, hogy egy új nemzetközi rendszer megszilárdult volna. Berlin szempontjából a hidegháború utáni időszakot az al-Káida nemzetközi terrorhálózat 2001. szeptember 11-i merényletét követően egy még folyékonyabb nemzetközi rendszer váltotta fel, amelyben felismerhetővé vált a német külpolitika strukturális feltételeit és identitását meghatározó NATO és EU átalakulásának, valamint az amerikai „unipoláris hatalom" stratégiaváltásának számos következménye. 1989, majd 2001 után a NATO-nak a Szövetségi Köztársaságban tapasztalt jelentőségcsökkenése a német állam hidegháborúban betöltött kiváltságos stratégiai szerepének a végét is magában foglalta, míg a kettős keleti bővülés a kontinensen centrális geopolitikai szerepét állította helyre és az „elmélyítendő" unió világpolitikai szerepnövekedését a politikai napirendek élére állította.

A német külpolitika nemzetközi keretfeltételeinek radikális átalakulása mellett az Irak kérdésében kibontakozó német–amerikai vita az általános politikai kultúra nemzetbiztonsági szempontjaira vonatkozó stratégiai kultúráknak is az összeütközése volt. A stratégiai kultúrákban a nemzeti identitásról, nemzeti érdekről, a nemzetközi rendszer természetéről, az államok legitimitásáról alkotott különböző felfogások jutottak kifejezésre. 1989 után fokozottan megfigyelhető volt a kül- és biztonságpolitika „kulturalizálódásának" folyamata. Számos konstruktivista szellemben fogant elemzés hangsúlyozottan vizsgálta a kulturális normák és értékek, valamint identitások kül- és biztonságpolitikára gyakorolt hatását. A vizsgálatok különösen kedvelt terepe volt az a jelenség, hogy miképp vált az egykori expanzív katonai-területi államokat megtestesítő Németországból és Japánból olyan, a multilateralizmusok mellett elkötelezett „keres-

kedelmi állam", amelyben a katonai biztonság kérdései iránt különleges érzékenység fejlődött ki. Ennek következtében a német és japán politikai vezetők vonakodtak attól, hogy az ilyen érzékeny és kevés belpolitikai nyereséget ígérő kérdésekkel foglakozzanak (Berger, 1996: 355. o.). Emellett a nyugati szövetségen belül a hidegháború idején olyan belpolitikai kérdések, mint az angolszász és kontinentális társadalmi modellek viszonya, a vallási fundamentalizmus szerepe a politikában, a halálbüntetés, a fegyvertartás stb. jórészt mind alárendelődtek a rendszerkonfliktus meghatározó napirendjeinek, ám 1989 után ezek a kérdések maguk is a stratégiai kultúrák konfliktusának a részeivé váltak. Az iraki háború idején a Bush-kormány német kritikája egyszerre volt az európai identitás kialakítására tett kísérlet és az Egyesült Államok társadalmi és politikai modelljének a bírálata is (Kitfled–Rimscha, 2004: 3. o.).

Az amerikai külpolitikában végbemenő stratégiaváltás, a nemzeti konzervatívok és a *neoconok* szövetségén alapuló, Bush-féle „forradalom" a *„civilhatalom"* koncepciójában megfogalmazott német külpolitika és az ennek megfelelő világrendszer-elképzelések szinte valamennyi elemét megkérdőjelezte. Jellemző módon a neokonzervatívok felfogásában a második világháború utáni német külpolitika olyan pozitívnak tekintett fogalma, mint az *Ostpolitik* és a kelet–nyugati enyhüléspolitika is negatív besorolást kapott és az *„appeasement"* politika szinonimájának minősült.

Olyan vezető politikusok, mint Donald Rumsfeld és Paul Wolfowitz az adott helyzetben nyíltan a kritika tárgyává tették a NATO-nak, mint szövetségnek a fontosságát és az afganisztáni műveletekben az ad hoc koalícióknak adtak elsőbbséget. Számukra a NATO 2002. évi prágai ülésen elhatározott további bővítése annak a bizonyítéka volt, hogy az atlanti szövetség inkább a regionális kollektív biztonság és nem a kollektív védelem katonai szervezete. Amerikai felfogásban a kibővülés még nehezebbé tette a NATO-n belüli döntéshozatalt, ezért az a benyomás keletkezett, hogy a terrorizmus természetével összefüggő kihívások szempontjából az *ad hoc* koalíciók hatékonyabbak.[1] Washington számára az is nyilvánvaló volt, hogy a katonai képességek szempontjából a csatlakozó államok szerény katonai erőikkel nem képesek hozzájárulni az Egyesült Államok és Európa közötti „rés" csökkentéséhez. Mindazonáltal a washingtoni döntéshozók szemében a NATO szerepe továbbra is jelentős maradt, mint az amerikai európai jelenlét egyetlen szervezeti kerete. Jelentőségcsökkenése ellenére Berlin is érdekelt volt a szervezetnek mint az európai biztonság központi intézményének a fenntartásában, mivel tisztában volt azzal, hogy az Egyesült Államok nem csak globális, hanem az európai egyensúlyt is biztosító hatalom, s a transzatlanti kapcsolatok nélkül Németország olyan helyzetbe kerülhet, – ahogy azt Fischer külügyminiszter megfogalmazta – amire nem szabad törekednie (Auswaertiges Amt, 2002).

Ez a kijelentés jól mutatta, hogy a kelet–nyugati konfliktus felbomlása nyomán az amerikai „hiperhatalom" problémái mellett az iraki krízis a német probléma „dobozát" is felnyitni látszott. A kelet–nyugati konfliktusban intézményesedett nemzetközi rend-

szer annak bizonyítéka volt, hogy az európai hatalmak 1871 és 1945 között nem voltak képesek kiegyensúlyozni és feltartóztatni az egyesült és emelkedő német hatalmat, s ezért két nem (teljesen) európai hatalomra volt szükség ahhoz, hogy a kontinensen Európa és Németország megosztása útján egy új egyensúlyi rendszer jöjjön létre. Németország nyugati része ebben a folyamatban az önkéntes integráció *(Selbsteinbindung),* azaz a szuverenitás megszerzésének és bővítésének politikáját folytatta a szuverenitásról való lemondás útján. Németország második egyesülése ugyan átmenetileg egy „új egyensúlytalanság" veszélyét idézte fel, azonban a megnyugtatás jegyében Németország újra megerősítette az őt ellenőrző, ám mozgásszabadságát állandóan bővítő euroatlanti intézmények szerepét.

Az iraki válság az Egyesült Államok és a berlini köztársaság hosszú távú eltávolodásának és az atlantista opció meggyengülésének a veszélyét idézte fel, míg az atlanti kapcsolat Németország szomszédjait arról nyugtatta meg, hogy Berlin hatalma korlátozott. Az atlantizmus a háború utáni német fejlődésben egyidejűleg volt az amerikai főhatalom befolyásának és befolyásolásának eszköze, nem kevésbé a Szövetségi Köztársaság identitásának egyik intézményi alapja.

Más európai országokkal ellentétben Berlin transzatlanti kapcsolatainak meggyengülése rendszerint a „ki nem egyensúlyozott" német hatalommal szembeni régi aggodalmak feltámadásához vezetett, különösen az EU és a NATO olyan új tagjai között, mint Lengyelország. Más megfogalmazásban annak a jól ismert bismarcki dilemmának a visszatéréséről volt szó, amely korábban Európa közepén egy túl erős és „ki nem egyensúlyozott" Németországgal szembeni ellenszövetségek kialakulásához vezetett. Az iraki válság joggal vetette fel a kérdést: ha a német külpolitika atlanti pillére meggyengül, vajon milyen erős a német politika európai pillére? Német nézőpontból az „európai pillér" a német külpolitika nyugat-európai és közép-európai köreiből áll, s ha ezt a két dimenziót Németországnak az EU és NATO keleti kibővülésével sikerült is egymással összeegyeztetni, a kibővülő unió intézményi perspektívája, valamint a német és európai gazdaságok gyengélkedése számos újabb kérdést vetett fel.

Rövid távon az „európai pillér" mellett az „atlanti pillér" változása sokkal mélyrehatóbbnak tűnt. A terrorizmus transznacionális és globális fenyegetése az amerikai külpolitikát alapjaiban változtatta meg: a nemzetközi intézményeket támogató liberális hegemón helyett a világpolitikai *unilateralizmus* és a „keresztes vitéz állam" *(crusader state)* került előtérbe. A 2002 szeptemberében megjelent amerikai nemzetbiztonsági stratégia egyértelműen kifejezésre jutatta, hogy a „feltartóztatás" és az „elrettentés" többé már nem alkalmazható eszköz a „lator államokkal" és a tömegpusztító fegyverek megszerzésére törekvő nem állami szereplőkkel szemben. Az amerikai nemzetbiztonság stratégia fókuszába nem csupán egyes geopolitikai térségek, hanem a glóbusz teljessége került, a legitim önvédelem hatóköre kiterjedt az „anticipatórikus önvédelemre", a *„megelőző (preemptive) háború"* lehetőségére is. Végső soron az amerikai nem-

zetbiztonság garantálása olyan magatartáshoz vezetett, amely már az ENSZ és a nemzetközi jog keretein kívül esett.[2]

A külpolitikában végbemenő Bush-féle stratégiaváltás nem hagyta érintetlenül az Egyesült Államok stratégiai kultúráját. A katonai erő elsődlegességén, a multilaterális intézmények és szerződések hasznosságának leértékelésén alapuló hegemonista logika alapjaiban mondott ellent a „civilhatalom" német elképzeléseinek, ami az erőszak-alkalmazással szemben inkább a gazdasági és intézményi-jogi tényezőknek adott elsőbbséget. A két állam között a stratégiai kultúra gyökereiben meglévő különbségek a multilateralizmus, a nacionalizmus és az erőszak-alkalmazás értelmezésében (Larres, 2003: 23–42. o.) szükségszerűen vezettek félreértésekhez. 2003 szeptemberében Schröder kancellár és az amerikai elnök New York-i találkozója előtt Bush a németeket egyszerűen pacifistának nevezte. Aligha kétséges, hogy a hitleri katasztrófa és annak nyomán a német társadalmat érintő demokratikus *„re-education"* eredményeként Németországban több a pacifista, mint más államokban, ám a német politika korántsem nevezhető pacifistának, mivel a német politikusok a béke fenntartásának előfeltételeként mindig a hatalmi egyensúly fenntartására törekedtek. Ez bizonyítja az Adenauer által képviselt *„erő politikája"*, Brandt *Ostpolitik*ja, nem kevésbé a *stratégiai egyensúly* helyreállítása érdekében Schmidt és Kohl készsége a közép-hatótávolságú rakéták telepítésére és a csaknem ötszázezer fős Bundeswehr felállítása. Eredetileg a német újrafelfegyverkezésről és a NATO csatlakozásról 1955-ben kialakult konszenzus azon alapult, hogy a német erők teljesen a NATO-ba integrálódnak és alkalmazásuk a szövetség területére korlátozódik. Ez utóbbi csak 1994-ben a német alkotmánybíróság döntése nyomán változott meg, s tette lehetővé a Bundeswehrnek a szövetség határain kívüli alkalmazhatóságát.

A stratégiai kultúrában meglévő különbségek egy másik, meghatározó kérdése a hatalomhoz, az erőszak-alkalmazáshoz való viszonyulás eltérő amerikai és német megközelítésében rejlett. Robert Kagan Európáról szóló bírálatában arról írt, hogy a transzatlanti probléma nem annyira George W. Bush, mint amennyire a hatalom problémája. A háború utáni Németország politikai kultúrájában a *„kiegyensúlyozott német hatalom"*, az *„önkorlátozás"* és a *„tartózkodás kultúrája"*, a *„kölcsönösen ellenőrzött hatalom"* vált meghatározó értékekké. Kagan szerint a korlátozott katonai képességek következtében az európaiak inkább a nem katonai opciókat keresik, s a különbségek mind gyakrabban abból erednek, hogy az európaiak és az amerikaiak különbözőképpen ítélik meg a katonai erő túl korai alkalmazásának veszélyeit és a „puha hatalom" előnyeit. Ezzel szemben, ha erőszak-alkalmazásra kerül sor úgy a demokraták több kérdésben értenek egyet a republikánusokkal, mint az európai szociáldemokratákkal (Kagan, 2002: 3–28. o.). Az amerikai erő ilyen módon nem valami eltévelyedés, hanem az amerikai államvezetés hiteles kifejeződése. Stephen T. Szabo, a német–amerikai kapcsolatok szakértő megfigyelője könyvében (Szabo, 2004) arról ír, hogy a „túlzottan nagy és nem kiegyensúlyozott hatalom" felhalmozódása nem csupán az önkényuralmi rendszerek-

ben, hanem a demokráciákban is probléma lehet. Szerinte itt különösen helyénvalónak tűnnek. James Madisonnak, az amerikai alkotmány atyjának a Föderalistában írt intelmei. Madison ugyanis óvott a többségi frakciók önkényétől, s ezért nem véletlenül az Egyesült Államok kormányzati rendszerét úgy alakították ki, hogy bármelyik frakcióról is legyen szó, azok túlzott hatalma megakadályozható legyen. Kagan és sok más amerikai elutasította ugyanakkor az európaiaknak azt a kísérletét, hogy „kiegyensúlyozzák" az amerikai hatalmat, miközben a Bush-féle vezetés a „vagy velünk, vagy ellenünk" alapján kemény választás elé állította az európaiakat.

A hidegháború idején az Egyesült Államok nemzeti érdekeit a Szovjetunióval kialakított hatalmi egyensúly keretében multilaterális keretekben érvényesítette. Furcsa módon a hidegháborúban a szovjetek voltak az amerikai hatalom „ellenőrzői", ám 2001. szeptember 11-ét követően sokan úgy vélték, hogy az egyetlen ellenőrzés a *„checks and balances"* rendszerében van, ám a „belső fékek" már nem elegendők ahhoz, hogy megakadályozzák az amerikai kormány visszaélését a hatalommal (Szabo, 2004: 148. o.). Az amerikaiakkal szemben tragikus történelmük következtében a németek és az európaiak sokkal inkább tudatában vannak a kiegyensúlyozatlan hatalom veszélyeinek és csábításának (Calleo, 2003: 15. o.).

A stratégiai kultúrában meglévő különbségek kiterjedtek a transznacionális terrorizmus fenyegetésének különböző felfogásaira is. A terrorizmus értelmezésében – a németek már a saját országukban szerzett tapasztalataik alapján is – abból indultak ki, hogy azt komolyan kell venni és arra egy hosszú távú, fokozatos stratégia lehet a legjobb válasz, amely széles körű rendőri és titkosszolgálati együttműködésen alapul. Az amerikai szóhasználattal szemben ugyanakkor a német vezetők és a közvélemény képviselői a terrorizmus esetében visszautasították a *„háború"* szó használatát. Ahogy egy német elemző megfogalmazta: Németország nem utasítja el a katonai opciót, de a „civil" megközelítést részesíti előnybe, nevezetesen a gazdasági ösztönzőket, a nemzetközi együttműködést, a jogot és a törvényeket kikényszerítő intézkedéseket (Kaim, 2003: 6. o.). Hasonlóképpen Javier Solana, az EU biztonságpolitikai főképviselője a 2004. évi márciusi madridi merényletét követően úgy nyilatkozott, hogy „Európa nem áll háborúban. Energikusan szembeszállunk a terrorizmussal, de nem szabad megváltoztatnunk azt a módot, ahogy élünk" (Szabo, 2004: 73. o.). A madridi robbantásokat követően növekedtek az európai aggodalmak a *„járulékos kár"*, nevezetesen az olyan veszélyek miatt, hogy Európa túlzottan összekapcsolja sorsát az Egyesült Államokkal. Megerősödött az a felfogás, hogy az iraki háború hiba volt, továbbá az a tendencia, amely a terrorizmust inkább szelektív, semmint átfogó fenyegetésnek tekinti, és amiről számos európai azt gondolta, hogy abból az amerikaiaktól való elhatárolódással ki lehet maradni. Valójában ennek a konszenzusnak Németország is részese volt.

A terrorizmus felfogásában meglévő különbségek kiterjedtek a módszerekre és a közel-keleti kérdéssel való foglalkozás módjára is. A németek abból indulnak ki, hogy a

terrorizmus elleni harcban ügyelni kell az egyensúlyra a biztonság és a polgári szabadságjogok megőrzése között, s ennek megfelelően érzékenynek bizonyultak az emberi jogok minden olyan megsértésével szemben, mint amelyet például az afganisztáni foglyok guantánamói fogva tartása jellemez. A közel-keleti konfliktust tekintve látható volt, hogy az európaiak inkább Izraelt, míg az Egyesült Államok inkább az arabokat ítéli el. A németek kritikusabbak voltak Izraellel, a Sharon-kormánnyal szemben, mint az amerikaiak, és a palesztin–izraeli konfliktust a közel-keleti terrorizmus központi problémájának tekintik. Ebben a felfogásban nyilvánvaló szerepe volt annak a ténynek is, hogy Európában több mint 12 millió és egyedül Németországban 3,2 millió török és kurd él.

Emellett az európaiak történelmi okokból jobban megtanultak együtt élni a *sebezhetőség* tudatával, mint az amerikaiak, ezért hajlamosak alábecsülni a sebezhetőség elvesztésének hatásait az amerikai társadalomra. A németek különböző történelmi perspektívában vizsgálják a terrorizmust, jobban hangsúlyozzák a gazdasági, politikai gyökereket, mint az amerikaiak. Ez a megközelítés egy sokkal szélesebb történelmi, filozófiai és nemzeti érdekekből származik, és jelentősen különbözik a Bush-adminisztráció nézőpontjától. Az amerikaiakat a történelem egy lineáris vagy teleológiai, az *„amerikai kivételesség"* optimista felfogása, míg a németeket, mint a legtöbb európait is, a történelem tragikus és ciklikus szemlélete jellemez (Szabo, 2004: 71–72. o.). Az európaiak számára a terrorizmus elleni harc Bush-féle felfogása naiv és veszélyes, mivel túlzottan manicheus jellegű volt, a „jó" „és a „rossz", a „velünk vagy ellenünk" megközelítés szellemében.

Amerikai unilateralizmus versus „német út"

Az iraki válságban a hidegháború *„bandwagoning"* opciója helyett a német politika számára két másik opció került előtérbe. Egyfelől a *„balancing"* opciója, tehát az európai politika bázisán a világpolitikai unilateralizmus politikáját folytató Egyesült Államok ellensúlyozása, másfelől a „kooperatív konfrontáció" politikája, amely az amerikai külpolitika követésének a megtagadását jelentette, azzal a céllal, hogy későbbi kooperációra megjavuljanak kilátások (Rudolf, 2002: 11. o.).

A 2001. szeptember 11-i merényletek után a szövetségi kormány nyomatékosan elítélte a terrormerényletet és „korlátlan szolidaritásáról" biztosította az amerikai kormányt, továbbá támogatta az Afganisztán ellen meginduló háborút, amelynek fő célja a terroristáknak menedéket adó tálib kormány megdöntése volt. Mindazonáltal a szociáldemokrata kancellár egy Irak elleni hadjáratban való minden német részvétel lehetőségét mereven elutasította, még abban az esetben is, ha az ENSZ Biztonsági Tanácsa Szaddám Huszein elleni büntető expedícióra adott volna felhatalmazást. Az ENSZ BT felhatalmazását nélkülöző katonai intervenció elutasítása politikailag érthető és jogos volt, ám annak formája, indoklása és motívuma a legkevésbé sem.

Gerhard Schröder azzal, hogy az ENSZ felhatalmazásban végrehajtandó intervenció lehetőségét már eleve kizárta a politikai opciók köréből, a német külpolitika központi elemétől, a multilateralizmustól is elhatárolta magát, s megfosztotta magát az amerikai külpolitika partneri befolyásolásának lehetőségétől.

Az iraki háborúban való német részvétel elutasítása az Amerika-ellenesség szellemében szocializálódott és a '68-as nemzedékhez tartozó Schröder számára nem annyira a Washington által okként megnevezett – és a német hírszerzés által is megerősített – iraki tömegpusztító fegyverek létezésében való kétely határozta meg, mint inkább az amerikai elnök unilaterális politikájának elutasítása és a hazai választók pacifista hangulata. Néhány héttel a német parlamenti választások előtt hasznosabbnak tűnt a kormányhatalom megtartása érdekében Washington politikájának elutasítása, mint a nemzetközi szolidaritás gyakorlata. Schröder egy olyan *„német út"* lehetőséget fogalmazta meg, amely megvédheti az országot a „kalandoktól" és a kormányzó szociáldemokrata pártnak szavazatokat hozhat. Valójában Fischer külügyminiszter és a koalíciós zöldek pártjának többsége is egyetértett Schrödernek azzal a kijelentésével, hogy Németország *„felnőtt nemzet"* lett, amely senkinek nem tartozik engedelmességgel (Hellmann, 2002: 1–8), ám egy „német külön út" kinyilatkoztatása már ellent mondott, annak a külpolitikai axiómának, amely a második világháborút követően német érdekek érvényesítését a mindenkori közösségi politikában látta (Fischer, 2000: 1–49. o.). Mindazonáltal Joschka Fischer nem tudta érvényesíteni álláspontját, a politikai irányvonalat a szövetségi kancellár határozta meg, aki egyben a legnagyobb koalíciós párt elnöke is volt. Schröder a növekvő kritika nyomása alatt magyarázkodott: utólagos értelmezésében a 2002. évi választási kampányban a „német út" hangsúlyozása a „német modellre" vonatkozott, ám a „német út" metafora használata a háború utáni német történelemben elkerülhetetlenül a Nyugattal is szembeforduló, *unilaterális „német külön út" (Sonderweg),* illetve *„egyedüli út" (Alleingang)* reminiszcenciáit élesztette fel. Schröder ezzel szakított a „régi" Szövetségi Köztársaság külpolitikájával, annak nyugati irányultságú orientációjával (Risse, 2007: 58–59. o.).

A németek számíthattak ugyanakkor az iraki háború ellenzőinek elismerésével, különösen akkor, amikor kiderült, hogy Irak pacifikálásának esélyei nem túl biztatóak. Schröder kancellár abból indult ki, hogy politikájának hátrányait előnyei kiegyenlítik. Ám végeredményében a német játéktér nem bővült, inkább szűkült. Az új irányvonal mélyreható konfliktushoz vezetett a Szövetségi Köztársaságnak az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyában, s ez a német cselekvési opciókat számos területen korlátozta, így például az ENSZ BT-ben a német tagság lehetősége nem kis mértékben az amerikai támogatás elmaradása miatt a bizonytalan jövőbe került, jóllehet Washington számára a Biztonsági Tanács kibővülése önmagában is gondot jelentett.

2002–2003-ban az iraki válság kiéleződése nagy kihívás elé állította Németország ENSZ-politikáját. 2002 második felében Schröder a parlamenti választásokat megelőző kampányban világosan elhatárolódott az amerikai Irak-politikától. 2003 tavaszán Né-

metország, mint az ENSZ Biztonsági Tanács választott tagjaként együtt Franciaországgal, Oroszországgal és Kínával és egy sor más országgal együtt megtagadta, hogy Washington katonai intervenciója megkapja a szükséges legitimációt, és kategorikusan elutasította az Egyesült Államok és a háborúra kész államok koalíciójának a politikáját. A tény, hogy Németország az ENSZ Biztonsági Tanácsában az Egyesült Államok ellen foglalt állást, jelentős mértékben összefüggött Berlin közeledésével a hagyományosan gaulle-ista francia külpolitikához.

Ezzel egyidejűleg az arab világban Schrödernek a *„német út"*-ról szóló beszédét alig leplezetten nagy egyetértéssel fogadták, jelezve, hogy a „német út" többé nem minden esetben vezet Washingtonba. Az arab országok közvéleményében és a szélesebb iszlám világban Németország azt a szerepet játszotta, amelyet már régóta neki tulajdonítottak. Berlinben az arab világhoz fűződő politikai és kulturális kapcsolatok megélénkülése volt megfigyelhető. A kancellár több alkalommal látogatott az arab fővárosokba, és a német gazdaság érdekeinek támogatójaként lépett fel. Az a tény, hogy a 2004. évi frankfurti nemzetközi könyvkiállítás fő vendége „Arábia" volt, jelezte az arab világ növekvő szerepét a német külpolitikában.

Az iraki válság ellenére a német–amerikai gazdasági kapcsolatok csillapítóan hatottak, jóllehet a német gazdaság képviselői is igen aggályosnak tartották a Schröder által képviselt „német út" politikáját. A kereskedelmi kapcsolatok és ezzel a gazdasági összefonódás olyan nagyságrendet ért el, amelynek a külpolitikai válság nem tudott lényegesen ártani. Rövid ideig ugyan megfigyelhető volt, hogy az Egyesült Államokban főként a francia, ritkábban a német termékek vásárlását bojkottálták, ám egészében ezeknek az akcióknak csekély gazdasági hatásuk volt, sőt 2003-ban a francia áruk amerikai importja még csekély méretekben növekedett is, s az iraki amerikai erők ivóvízellátásában a Vittel francia cég volt a beszállító. Ha a transzatlanti kapcsolatok lehűlésének volt érezhető gazdasági következménye, úgy az inkább a gyengélkedő konjunktúra közepette az emelkedő olajár és abból következő magas energiaár, valamint az amerikai kormánynak az a döntése volt, amely az iraki újjáépítésben azoknak az országoknak és cégeiknek ígért megbízást, amelyek Irak megszállásában is részt vállaltak. Így 2003 decemberében a 18,6 milliárd dollár értékű megbízásból a német, francia és orosz cégeket kizárták, jóllehet a megbízások a gyengélkedő német építőiparnak különösen jól jöttek volna (Lengert, 2003: 3–4. o.).

A francia–német „motortól" a marginalizálódásig – Németország közvetítő szerep nélkül

Az iraki válság további következménye volt, hogy a Szövetségi Köztársaságnak Párizs neogaulle-ista irányvonalához történő csatlakozása a Franciaországtól való nagyobb függőséghez vezetett, s ezzel Berlin keleti politikájában történelmileg kialakult kompa-

ratív előnyeit tette kockára. Ez azért is szembetűnő volt, mert Schröder hatalomra kerülésével Németország elveszteni látszott érdeklődését a kisebb tagállamok irányában. Berlin érdekalapú Európa-politikájában a Kohl-korszakra annyira jellemző „semleges európai alkusz" éppen úgy háttérbe szorult, mint „regionális ügyvédként" a közép- és kelet-európai államok hangsúlyos képviselete.

A 2003. január közepén az Élysée-szerződés negyvenedik évfordulóján kiadott francia–német közös nyilatkozat nyíltan állást foglalt az iraki háborúval szemben. A francia vezetéssel létrejött „háborúellenes szövetséghez" Oroszország és más államok is csatlakoztak. Noha két vezető államnak nem állt szándékában, mégis az a benyomás alakult ki, hogy Franciaország és Németország Európa nevében beszél. Néhány nappal később nyolc európai állam – köztük a közép- és kelet-európai államokat tömörítő úgynevezett *vilniusi csoport* – levelet hozott nyilvánosságra, amelyben nyíltan az atlanti politika mögött sorakozott fel. Az iraki válság mélyen megosztotta Európát és nyilvánvalóvá tette, hogy a francia–német „vonat" egységes támogatás hiányában „kocsik nélkül" marad. Világossá vált, hogy az újonnan csatlakozó közép-európai államok „európaizálódása" nem jelent kevesebb atlantizmust. Sok amerikai számára nem minden alap nélkül úgy tűnt, hogy Párizs Washington túlzott hatalmában a francia függetlenség és nagyhatalmi státus legfőbb veszélyeztetőjét látja, s ezért stratégiai választása az amerikai hatalom megfékezésére irányul (Mead, 2004: 17. o.). Ezzel szemben az unió új közép- és kelet-európai tagállamai az Egyesült Államok hatalmában saját biztonságuk legfőbb biztosítékát látták. A német–francia motor még mindig szükségszerűnek látszott, de már nem volt elegendő ahhoz, hogy a válságban az unió egységesen lépjen fel. A francia–német vezetést számos tagállam – közöttük az újonnan csatlakozó államok csoportja – egyenesen egészségtelen „kondominiumnak" vagy „diktátumnak" minősítette (Guérot, 2005: 65. o.).

A német–francia „motor" lényeges funkcióját veszítette el, mivel más államok számára jelentősen csökkent a vonzereje, az EU-ban a francia–német tandem a többséggel került szembe. Csupán Luxemburg és Belgium csatlakozott a francia–német állásponthoz, amikor 2003 áprilisában összehívták az ironikusan „pralinécsúcsnak" nevezett találkozót, azért hogy az Európai Biztonsági és Védelmi Uniónak megalakítsák. A többi uniós tagállam – közöttük Nagy Britannia, Olaszország, Spanyolország – az Egyesült Államok oldalán állt. Ez a fejlődés azt jelezte, hogy az *európai biztonsági és védelmi politikában* (ESDP) – az alkotmányos szerződésről a konventben folyó vitában is követelt – többségi szavazás igénye illuzórikus. Az is világossá vált, hogy Európának az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyának meghatározásában Németország és Franciaország már nem érvényesítheti vezetési igényét.

A közös német–francia álláspont kialakulása nyomán a két ország közötti kapcsolatok olyan minőséget és intenzitást értek el, ami szakítást jelentett a második világháború utáni német külpolitika államrezonjának klasszikus maximájával, nevezetesen mind az európai, mind az atlanti opció nyitottságán alapuló *„sowohl-als-auch elvvel"*. Ezzel

Berlin már nem tölthette be Washington és Párizs közötti azt a hagyományos közvetítő szerepet, amelynek cselekvési terének fennmaradását, sőt annak bővülését is köszönhette. Korábban a transzatlanti kapcsolatok és az európai integráció lényegében ugyanannak az éremnek a két oldala volt, ám most Németország abba a helyzetbe került, amelyet mindig el kívánt kerülni: választania kellett Franciaország és az Egyesült Államok között. Ebben a vitában a neogaulle-ista megközelítés érvényesült: csak a felszínen volt szó az iraki háborúról. A vitában valójában az Egyesült Államoknak a világban betöltött vezető szerepe volt a kérdés, s ez Párizsnak lehetőséget adott a multipoláris világrend megteremtésének szellemében az Európai Unióról, mint az Egyesült Államokkal szembeni „ellenhatalom"-ról szóló elképzelésének feleleventéséhez. Ez azt is jelentette, hogy a második világháború utáni német politika az atlanti főhatalomhoz történt *egyoldalú alkalmazkodás (bandwagoning),* majd a *transzatlanti szövetség és a CFSP/ESDP egyidejű opciója („sowohl-als-auch")* után, ha rövid időre is, ám Franciaország és Oroszország oldalán egy harmadik kapcsolati mintát részesített előnyben. Ez a világot unilaterálisan átrendezni kívánó amerikai „hiperhatalommal" szembeni *„ellenhatalom"* kialakításának az opciója volt.

Ebben a vitában Franciaország vezetett, Németország pedig jórészt követő magatartást tanúsított. Ezzel Párizs az egyesült Németországgal szemben azt a politikáját folytathatta, amire a második világháború óta mindig is törekedett, nevezetesen arra, hogy Franciaország „politikai óriásként" fölényben legyen a német junior partnerrel szemben. Franciaországgal szemben a német pozíció gyenge volt. Ebben a vitában Németország elmulasztotta, hogy saját transzatlanti elképzelését érvényesítse. Így volt lehetséges, hogy az iraki válság a német–francia kapcsolatok dinamikájának egy egészen sajátos kiindulópontjává vált, azáltal hogy nem csupán Németország, hanem mind a két ország szerepe marginalizálódott (Guérot, 2007: 387–388. o.).

Az iraki válság ugyanakkor egyfajta katalizátorként hozzájárult a mag-Európa elképzelések reneszánszához. Az iraki kérdésben kifejezésre jutott német–francia állásponttal szinte egyidejűleg jelentkeztek azok az elképzelések is, melyek a még szorosabb együttműködésről, a mag-Európán belüli „nukleusz", vagy az alkotmányos szerződést megerősítő „német–francia unió" kialakításáról szóltak. Valójában a két állam közötti kormányzati együttműködés erősítésének gondolata már az Élysée-szerződés negyvenedik évfordulójára kiadott közös nyilatkozatban is szerepelt. Más elképzelések a biztonság- és védelempolitika területén a megerősített együttműködésre, az „Európai Biztonsági és Védelmi Unió" megteremtésére vonatkoztak. Ezeknek a kezdeményezéseknek a többi tagállam, mindenekelőtt a kelet-európai államok számára az volt a legfőbb üzenete, hogy Németország és Franciaország szükség esetén kész a szorosabb integrációra, akkor is, ha nem sikerülne minden államot a maga oldalára állítani. Ám ezek az elképzelések valójában olyan mag-Európát jelentettek, amely aligha lett volna képes egyfajta „mágnesként" hatni, mivel csupán az Amerika-ellenességben oszto-

zó államokat foglalta magában. Emiatt a többi államnak csaknem lehetetlen volt egy Európai Biztonsági és Védelmi Politika magjához csatlakozni. Következésképp a francia–német kezdeményezés azt a veszélyt rejtette magában, hogy először a történelemben nem az unió motorjaként, hanem a megosztó politika eszközeként szolgál. Emellett a kezdeményezés hitelessége is kétessé vált. Ha ennek a védelmi uniónak valóban arra kellett volna szolgálnia, hogy Európa külpolitikai szerepét világméretekben megerősítse és ezt szükség esetén katonailag is alátámassza, úgy a két országnak erőfeszítéseket kellett volna tennie katonai költségvetésük emelésére és katonai képességeik bővítésére. Ám a két ország gyengülő gazdasági teljesítménye, a stabilitási paktum kritériumainak ismételt megsértése, nem kevésbé az alkotmányos szerződésre adott későbbi francia „nem" kérdésessé tette a német–francia kezdeményezés hitelességét.

A bel- és külpolitika összekapcsolódása az iraki válságban – a belpolitika növekvő szerepe.

A második világháború utáni német külpolitika folytonosságát tekintve a Schröder által képviselt irányváltás a bel- és külpolitika viszonyában is egyfajta cezúrát jelentett. A német külpolitika már kialakulását is a nemzetközi helyzetnek köszönhette, így sokkal inkább egy adott helyzetnek, nevezetesen az európai és német megosztottságnak a „külpolitikája", mint a belpolitikai tényezők eredménye volt. A kelet–nyugati geopolitikai konfliktustól és a nyugat-nyugati, azaz a Párizs és Washington közötti viszonytól való függőség a külpolitika „kívülről irányítottságának" túlsúlyát jelentette, s ezt a német pártrendszer stabilitása és a rajnai demokrácia nagyfokú, konszenzusra való képessége jól tükrözte.

Ezzel szemben a Szövetségi Köztársaságnak az iraki háborúban tanúsított magatartása a belpolitikai tényezők növekvő szerepét, illetve a bel- és külpolitikai szoros összekapcsolódását jelezte, amelyben a választási taktikai megfontolások döntő szerepet kaptak. A közvélemény-kutatások a 2002. szeptember 22-i parlamenti választásokat megelőző időszak nagy részében még az ellenzéki uniópártok nyomasztó fölényéről tanúskodtak. Az ellenzék választási kampánya a kormányzó vörös–zöld koalíciót tette felelőssé a kialakult helyzetért, melyet a reformok megrekedése, a gazdasági növekedés hiánya, a részvénypiac mélyrepülése, a négymillió feletti munkanélküliség problémái jellemezték. 2002 augusztusától azonban a közvélemény meglepő hangulatváltozása következett be, amelyre senki nem számított. A választási kampány középpontjába váratlanul a társadalmat mobilizáló és polarizáló olyan új események kerültek, mint az iraki háborúban való német részvétel elutasítása, valamint főként a keleti tartományokat sújtó elbai árvíz kérdései. Schröder kancellár mind a két kérdésben képes volt arra, hogy kormánya határozottságát kommunikálja és ezzel a maga

javára fordítsa a korábban kritikus választói hangulatot. Ez a tendencia a német belpolitika sajátos fejlődésére hívta fel a figyelmet. Ezzel összefüggésben Joachim Raschke német politológus egyenesen arról beszélt, hogy a német társadalomban valójában már egyik pártnak sincs strukturális többsége, ezért a váratlan, szinte az „utolsó percben történő események" *(last minute swing)* képesek voltak a társadalmat polarizálni és a szinte vert helyzetből a választói preferenciát a kormánykoalíció javára fordítani (Stöss–Neugebauer, 2002: 106. o.).

A szociáldemokrata kancellár a koalíciójára hátrányos gazdasági és szociális kérdések helyett a küszöbön álló és az Egyesült Államok által kezdeményezett iraki háborúra irányította figyelmet, tudva, hogy számíthat a háborúellenesség pacifista légkörében szocializálódott német társadalom kedvező rezonanciáira. Schröder 2002. augusztus 6-i hannoveri választási beszédében nyíltan kifejezésre jutatta, hogy: „ez a Németország, a mi Németországunk, öntudatos ország, ami semmilyen kalandra és egy olyan „csekkkönyv-diplomáciára" sem áll rendelkezésre, mint ahogy arra a második öbölháború alatt példa volt" (Meiers, 2006: 9. o.). Ugyanez a határozottság tükröződött Schrödernek a Bundestag előtt 2002. szeptember 13-án mondott beszédében: „a német nemzet egzisztenciális kérdéseiről Berlinben döntenek és sehol másutt" (Schöllgen, 2007: 2. o.).

A szövetségi kancellár olyan hangon szólalt meg, mint ahogy hivatali ideje alatt elődei közül senki sem. Ez az öntudatos hangvétel egyeseknek Németország morális emancipációját jelentette azzal az Egyesült Államokkal szemben, amelyik a második világháborút követően a rajnai köztársaság legfőbb erkölcsi támasza volt (Kühnhardt, 2004: 28. o.). Másfelől ez a magatartás nem csupán Németországnak az iraki háborúban való katonai részvételének elutasítására, hanem az Egyesült Államokkal szembeni *„ellenhatalom"* felépítésében való vezető szerep vállalására is vonatkozott. Ennek jelentőségét különösen érzékelteti az a tény, hogy az idősebb Bush elnök Kohl kancellárnak a két ország viszonyát még a *„partnership in leadership"* fogalmában határozta meg. Franciaországtól eltérően az Amerika-ellenes hangvétel a hivatalos német külpolitikában szokatlan volt, és ez a berlini politikától „túl nagy szerep" vállalását követelte meg. Ez a szerep valójában De Gaulle elnöksége óta Franciaország repertoárjához tartozott, és így korántsem volt véletlen, hogy ezt a helyzetet igazán Chirac elnök használhatta ki Franciaország javára.

Miután Dominique de Villepin francia külügyminiszter 2003. január 20-án az ENSZ BT-ben az Egyesült Államok háborús irányvonalával szemben foglalt állást, Chirac két nappal később az Élysée-szerződés negyvenedik évfordulóján rendezett ünnepségeken csatlakozott a német álláspontho z és ezzel átvette a Franciaország gaulle-ista történelmi szerepének megfelelően az Amerika-ellenes koalíció vezetését. 2003. február közepe után aztán ehhez a szövetséghez sikerült megnyerni a Schröderrel meghitt kapcsolatot fenntartó Putyin orosz elnököt is, s ilyen módon egy Berlin–Párizs–Moszkva tengely öltött formát. A Berlin és Moszkva közötti együttműködés elmélyülése a német–amerikai

viszonyban egy olyan további elem volt, amely a szerződéses Ostpolitik óta időről időre alkalmat adott az amerikai fenntartások kifejezésére. A három ország szoros együttműködésen a háború kitörése sem változtatott. 2003. április 4-én a három ország külügyminisztere Párizsban találkozott és nem hagyott kétséget, hogy együttműködnek az ENSZ-szel Irak újjáépítésében és jövendő biztonságának szavatolásában. A három ország továbbá egyetértett abban, hogy a háborút az Egyesült Államok megnyerheti ugyan, ám a békét nem biztosíthatja.

Irak választási taktikai tematizálása Schröder szempontjából kifizetődő vállalkozásnak bizonyult. Ha az uniópártok 38,5 százalékos eredményükkel növelni is tudták mandátumainak számát (1998: 35,1 százalék), csekély többséggel mégis a Schröder vezette szociáldemokrata párt (SPD) győzedelmeskedhetett és az új parlamentben 251 mandátumot szerzett az uniópártok 248 helyével szemben. A meglévő koalíció fennmaradása szempontjából döntő volt, hogy a zöldek 8,6 százalékos eredményükkel növelni tudták szavazataik számát (1998: 6,6 százalék), míg a „békepolitikát" és a „háborúellenességet" zászlajára tűző SPD az új német tartományokban a kommunista utódpárt, a PDS választói potenciáljának egy részét is integrálni tudta. Ezt a tendenciát jól mutatta, hogy míg az SPD nyugaton három százalékot veszített, addig keleten, az új német tartományokban 4,6 százalékot nyert. Ezzel az SPD először az új német tartományokban jobb eredményt ért el (39,7 százalék), mint a „régi" Szövetségi Köztársaságban (38,3 százalék) (Stöss–Neugebauer, 2002: 101. o.). A PDS két közvetlen mandátumot szerzett ugyan, de a szavazatok négy százalékával nem érte el a parlamentbe való bejutás ötszázalékos küszöbét. (Welt@online, 2003).

Schröder az ENSZ BT minden lehetséges háborús felhatalmazásával szemben egyértelművé tette, hogy megakadályozza a német katonák Irakba küldését. Ezzel a magát következetes „békepártként" meghatározó PDS pozícióját gyengítette, és saját választói táborát erősítette. Schröder a „háborúellenes kártyát" a parlamenti választásokat követő alsó-szászországi és hesseni tartományi választásokon újra elővette. Goslarban tartott választási beszédében 2003. január 21-én kijelentette, hogy Németország nem fog támogatni egy a háborút legitimáló határozatot. A kancellár szociáldemokrata és időközben lemondatott igazságügy-minisztere, Herta Däubler-Gmelin a választási kampányban odáig ment, hogy Bush és Hitler módszerei között vont párhuzamot (Rumsfeld ugyanakkor Kuba és Líbia, valamint Németország között vont egyenlőségjelet). A kancellár azt remélte, hogy a háborúellenes retorika tartományi szinten is előnyösen befolyásolhatja a közvéleményt, ám ezek számításai teljesen már nem igazolódtak be.

Beigazolódott, hogy a kelet–nyugati konfliktus felbomlásával az egyesült Németországnak korábbi egyoldalú, külső meghatározottsága megszűnt, ha úgy teszik a „normalizálódás" értelmében a belpolitikai tényezők súlya megnövekedett. Ebben olyan belpolitikai szereplők, mint a tartományok és érdekcsoportok szerepnövekedése éppen úgy hatással volt, mint a német gazdaság strukturális nehézségeinek. Schröder

nagy teljesítményének volt tekinthető egy olyan társadalompolitikai reformprogram kidolgozása, amely sok tekintetben az egykori rajnai köztársaság „újraalapítását", vagy éppen az SPD „második Godesbergjét" jelentette. Az Agenda 2010 címen ismertté vált reformprogram célul tűzte a német gazdaság új növekedési pályára állítását, a négymillió felé emelkedett munkanélküliség és a költségvetési deficitet csökkentését. Schröder előtt világos volt, hogy csak ezen az úton képes Németország megszerezni azt a belpolitikai erőt, amely a Szövetségi Köztársaságnak adott esetben fontosabb, mint a külpolitikai cselekvési tér (Haftendorn, 2006: 681. o.). Mindazonáltal a belpolitikai szükségletekhez szabott külpolitika oda vezetett, hogy Berlin, mint a multilateralizmus elkötelezettje nem csupán Washingtonnal, hanem az ENSZ-szel is szembekerült.

A megnyert parlamenti választások után Schröder álláspontjában nemcsak a soron következő hesseni és alsó-szászországi tartományi választások tétje, hanem az a tapasztalat is szerepet játszott, amelyet a kancellárnak a Bundeswehr afganisztáni jelenléte során kellett megszereznie. Joschka Fischer külügyminiszter később ezt a helyzetet úgy magyarázta, hogy a koszovói részvétel után két és fél éven belül Berlinnek immár másodszor kellett volna egy háborúban részt vennie, és egy ilyen döntés a vörös–zöld koalíciónak minden lehetett, csak nem éppen magától értetődő nem: 2001. szeptember 11. után az Egyesült Államokkal való szolidaritás egy dolog volt, de az abból levonható következtetés egy másik. A kancellárnak végül a bizalmi kérdés felvetésének az eszközéhez kellett nyúlnia, azért hogy 2001. november 16-án a Bundeswehr afganisztáni küldetéséhez el tudja hárítani a parlamenti akadályokat. A választás meglehetősen csekély többségi eredménye Schrödert arról győzte meg, hogy nem ajánlatos még egy ilyen erőpróba a parlamentben, különösen az iraki háború kérdésében.

Nem voltak alaptalanok azok a vélemények sem, melyek szerint további katonai kötelezettségek vállalása nem lett volna lehetséges. Ebben az időszakban ugyanis az Amerikai Egyesült Államok után a Német Szövetségi Köztársaságnak volt a legnagyobb külföldi csapatkontingense: 2002 végén 8500 német katona hét különböző misszióban teljesített szolgálatot, mindenekelőtt a Balkánon és Afganisztánban a nemzetközi terrorellenes koalíció keretében. 2002 késő nyarán sokaknak tűnt úgy, hogy a Schröder-kormány az iraki háborúból való kívül maradásával a német politika váltóit átállította és gyengítette a Szaddám Huszeinre gyakorolt katonai nyomás hitelességét. Valójában ekkor a háború Washingtonban már rég elhatározott dolog volt. Mégis erősen tartotta magát az a feltételezés, hogy a német külpolitika szakított hagyományaival, s az Egyesült Államoktól még soha nem távolodott el annyira, s az amerikai politikával szemben még sohasem részesítette annyira előnybe Európát és Franciaországot, mint 2002 őszén az iraki válság kezdetén és 2002–2003 telén. Így nem minden alapot nélkülöz a kérdés, hogy vajon az iraki konfliktusban tanúsított német magatartás a választástaktikai szempontokon kívül nem tekinthető-e a német külpolitika minőségi átalakulásának előjelének, vagy annak részének.

A német külpolitika természete és az iraki válság: „normalizálódás" vagy a „civilhatalom" folytonossága?

A vörös–zöld koalíció politikája megóvta Németországot attól, hogy az iraki háborúba keveredjen, ám a konfliktus legfontosabb partnereihez fűződő viszonyát jelentősen megterhelte és tendenciájában külpolitikai elszigetelődéshez vezetett. Az ENSZ BT mandátuma alapján történő beavatkozás a priori kizárása ugyanakkor nem volt összeegyeztethető a német külpolitika második természetének tartott multilaterális tájékozódással, inkább az unilateralizmusnak kedvezett.

Mindamellett a vörös–zöld kormánynak nem róható fel a transzatlanti biztonsági közösség politikájának az útjáról való teljes letérés, mivel a Szövetségi Köztársaság történetében a washingtoni politika minden feltétel nélküli, szolgai követése sohasem volt jellemző. A német–amerikai kapcsolatok története mindig a válságok és konfliktusok története is volt (Haftendorn, 2001), s azok sohasem szorítkoztak egyetlen területre és a 2001. szeptember 11-i időszakra. Már George W. Bush hatalomra kerülése előtt a transzatlanti kapcsolatok napirendjén számos vitás kérdés volt a fegyverzet-ellenőrzéstől (szárazföldi taposóaknák, teljes körű atomcsend) a nemzetközi büntetőbíróságon át a klímapolitikáig stb. Ezek a kérdések és az iraki válság problémái annyiban közösek, hogy közülük szinte valamennyi az *új világrend* megteremtésére és ezzel a magát „civilhatalomként" definiáló német külpolitika identitására vonatkozott.

Felvetődik a kérdés, vajon az iraki válság és ennek nyomán kibontakozó német–amerikai konfliktus megváltoztatta-e a német külpolitika hagyományos identitását, érvényesnek tekinthető-e még a német külpolitika *„civilhatalomként"* meghatározott szerepfelfogása, vagy Németország a *„normalizálódás"* jegyében a hatalompolitika felelősségteljes alkalmazásának (Schwarz, 1985: 105–153. o.), illetve a „hatalompolitikai reszocializáció" (Hellmann, 2004: 79–88. o.) útjára lépett?

A német politikai és akadémiai *mainstream* azon az álláspontón van, hogy a nyugati integráció, a multilateralizmus, a katonai erőszak-alkalmazással szembeni bizonyos fokú tartózkodás, azaz a „régi" Szövetségi Köztársaság külpolitikájának alapvető elemei az egyesült Németországban is változatlanok. Ha alaposabban áttekintjük a német külpolitika fejlődését, úgy a *főirány* másik, főként akadémiai ága arra hívja fel a figyelmet, hogy realista nézőpontból van néhány jelenség, ami inkább a német külpolitika változásával hozható kapcsolatba. Számos külső megfigyelő már a kilencvenes évek elején elérkezettnek látta az időt, hogy a német külpolitika minőségi megváltozásáról írjon, hangsúlyozva, hogy Berlin a „normalizálódás" jegyében a *nemzeti érdekpolitika* javára le fog térni az európai integráció útjáról, az európai hegemónia megszerzésére törekszik, s az autonóm nemzeti védelempolitika megteremtésére és az atomfegyverek megszerzésére tesz kísérletet (Mearsheimer, 1990: 5–56. o., Waltz, 1993: 44–79. o., Jeffrey–Paterson, 2001: 179–214. o.). Ebben a szellemben számosan hajlamosak voltak

túlbecsülni annak jelentőségét, hogy Berlin egy fontos kérdésben nyílt konfliktusba bocsátkozott az Egyesült Államokkal (Baumann, 2007: 69. o.), jóllehet arról már megoszlanak a vélemények, hogy melyik tényezőnek volt nagyobb súlya a német magatartás kialakulásában: a Schröder–Fischer-kormány kételyeinek a konfliktus katonai eszközökkel történő megoldhatóságában, avagy a választástaktikai szempontoknak és/vagy az amerikai „túlhatalommal" szembeni ellenhatalom létrehozásának szándéka?

Abban mindenki egyetért, hogy a változás a katonai eszközök alkalmazásában rejlik, ám az ebből levonható következtetések már eltérnek egymástól. A „régi" Szövetségi Köztársaság még alkotmányos alapon visszarettent a Bundeswehr külföldi alkalmazásától. Az egyesülés után az alkotmányos korlátok megszűnésével Németország fokozatosan mind nagyobb szerepet vállalt az un. *„területen kívüli" (out of area)* akciókban. 1992-ben, Kambodzsában az ENSZ égisze alatt Németország egészségügyi alakulatokkal, 1993 és 1995 között Szomáliában utánpótlási és szállítási egységekkel, 1995–1996-ban Boszniában a NATO vezette IFOR-ban, 1995 és 1996 között Horvátországban állomásoztatott szárazföldi csapataival, majd 1996-tól az 1999. évi koszovói háborúig az SFOR műveleteiben vállalt részt. 2001. szeptember 11. után Németország nemzetközi elkötelezettségét az ISAF Afganisztánban és az Egyesült Államok támogatását célzó *„Enduring Freedom"* terror-ellenes akcióban való részvétele fémjelezte. Lényeges arra is rámutatni, hogy ez a folyamat fokozatos volt. 1990–1991-ben a német egyesüléssel szinte egyidejűleg zajló második öbölháborúban a közvetlen katonai részvétel még elképzelhetetlen volt. Alig egy évtizeddel később Németország Szerbia-Montenegróban már aktívan részt vett a légitámadásokban, jóllehet ez a koszovói háború nélkülözte az ENSZ BT felhatalmazását.

Valójában a 2003. évi iraki háborúban az Egyesült Államok oldalán történő német részvétel elutasítása sem értelmezhető a „régi" Szövetségi Köztársaság *„tartózkodási kultúrájához"* való visszatérésként, vagy a hagyományos német pacifizmus újraéledésének jeleként. Az iraki háborúval szembeni „német nem" nem jelentette az Egyesült Államokkal történő együttműködés megszakadását. A szociáldemokrata kancellár alapvetően a német szárazföldi csapatok részvételét zárta ki az iraki műveletekben, míg minden további nélkül hozzájárult a német légtér és a németországi amerikai támaszpontok igénybe vételéhez. A vegyi hadviselésben felhasználható „Fuchs" páncélkocsik az iraki hadműveletek alatt Kuvaitban állomásoztak, az Egyesült Arab Emirátusban német szakértők az iraki rendőrök százainak kiképzésében vettek részt. A NATO Törökországban állomásozó és a hadműveleti területek felett is repülő AWACS-repülőgépein német személyzet szolgált. Utólag fény derült arra is, még akkor is, ha cáfolták, hogy a hadműveletek ideje alatt a BND, a német hírszerző szolgálat ügynökei az iraki katonai célpontokról tájékoztatták az amerikaiakat.

Az ellentétes értelmezések azt hangsúlyozzák, hogy ebben a német magatartásban már egy európai nagyhatalom politikai igényeinek a megfogalmazása fedezhető fel (Schöllgen, 2004: 101–157. o.). Ezzel a felfogással szembeállítható, hogy a Bundeswehr

külföldi akciói szinte kivétel nélkül multilaterális keretben zajlottak, azaz az ENSZ BT felhatalmazásának és olyan nemzetközi intézmények keretében, mint a NATO vagy Nyugat-európai Unió. Mindazonáltal a „defenzív neorealizmus" képviselői azt a tényt is összeegyeztethetőnek tartják a „nagyhatalom normalizálódásának" tézisével, ha Németország a multilaterális műveletek keretében és nem az erőforrásait túlzottan igénybe vevő unilaterális módon törekszik befolyását gyakorolni. A realista értelmezés képviselői Németország „hatalompolitikai reszociálizációjának" egy másik jelét az ENSZ BT-ben állandó tagságára irányuló német törekvésekben vélik felfedezni. Valójában ez az igény Klaus Kinkel külügyminisztersége alatt már 1992-ben megjelent, jóllehet Kohl kancellár ezt a törekvést még nem támogatta, ám egy évtizeddel később csaknem valamennyi német politikai erő a nagyobb befolyást és presztízst jelentő BT-tagságot közös célként ismerte el. Nem kétséges, hogy a német tagságot jellemző föderális Európa-politika az unióban támogató többség nélkül maradt és Berlin már nem foglalkozik a nemzetállamokat magában feloldó Európai Egyesült Államok gondolatával. Ebben a fejlődésben számos területen Berlin már nem feltétlenül az európai *„Musterknabe",* (Le Gloannec, 1998: 21. o.), inkább a „felvilágosult önérdek politikájának" (Schröder, 2005: 167–175. o.) képviselője volt.

Ha a német Európa-politika egyes területeinek és a külpolitikai diskurzusoknak az „önérdekek" irányában végbement módosulása tetten is érhető, mégis a „nemzetállamként" vagy „központi hatalomként" (Schwarz) a „világ színpadára való visszatérés" (Schöllgen) a realista logika szabályai szerint csak szerény kezdeteiben mutatható ki és csak részben igazolható. Többen joggal utaltak a „hatalom nélküli hatalompolitika" (Maull, 2004: 57–61. o.) ellentmondásaira, különösen a „reformstau", a reformok megrekedése következtében a német gazdaság, s az ennek megfelelő „soft power" gyengeségeire. Kühnhardt egyenesen úgy fogalmaz, hogy az 1990 utáni több mint egy évtizedben az egyesült Németország nem erősödött, sőt az iraki válság nyomán az unió megosztottsága és a transzatlanti „hidegháború" még inkább hozzájárult a német pozíciók viszonylagos meggyengüléséhez (Kühnhardt, 2004: 35. o.).

Az egyesülés után, minden ellentétes várakozásra rácáfolva, a német külpolitika nemcsak retorikájában, hanem gyakorlatában is hű maradt a „civilhatalomra" jellemző alapirányultsághoz. 1990 és 1998 között a keresztény–liberális koalíció időszaka alatt két területen tapasztalható volt ugyan az újnak minősíthető fejlődési irány, amelyet gyakran a „normalizálódás" példájaként idéznek, ám ez sokkal inkább a „civilhatalom" orientációnak a megerősítése, mint annak a revíziója volt. Ez a tendencia egyfelől Jugoszlávia felbomlási folyamatában Horvátország és Szlovénia elismerésében jutott kifejezésre, amikor Németország nyomást gyakorolt partnereire az európai elismerés érdekében. Mindazonáltal ez a magatartás a multilateralizmus alapelvét sohasem tette kérdésessé és német politika csupán a közösen elhatározott elismerés végrehajtásakor cselekedett unilaterálisan. Másfelől az újdonságot jelentett a német alkotmánybíróság

1994 évi döntése nyomán a Bundeswehr alkalmazási területének, a kollektív önvédelemnek a NATO szövetség területén kívüli kiterjesztése.

A német külpolitika „civilhatalomként" értelmezhető gyakorlata a vörös–zöld koalíció hatalomra jutása után is folytatódott, jóllehet 1999-ben a diplomáciai közvetítések meghiúsulásával a BT felhatalmazása nélkül a Bundeswehr Tornádó gépeinek a Szerbia-Montenegró elleni harci bevetése látszólag szakítást jelentett a korábbi politikával. Az új kormány politikája valójában összeegyeztethető volt a „civilhatalom" koncepciójával és nem jelentett irányváltást, csupán a régi külpolitikai szerepkoncepciónak az új körülményekhez való hozzáigazítását. Döntő volt a partnerekkel szembeni kiszámíthatóság demonstrálása és az etnikai tisztogatás megakadályozása az egykori Jugoszláviában (Maull, 2007: 79–80. o.).

A „civilhatalom-koncepció" folytonossága tehát a német egyesülés és a kormányváltás ellenére jelezte, hogy ez az alapkonszenzus mélyen gyökerezik a Szövetségi Köztársaság politikai kultúrájában és a külpolitikai elit szocializációs folyamaiban. 2001. szeptember 11. után a német politikai kultúrának ezek a hagyományai kerültek szembe az amerikai stratégiaváltás és az iraki háború következményeivel. Ebben a válságban Berlin olyan módon cselekedett, amely a „civilhatalom-koncepció" egyes elemeinek ellentmondott, de paradox módon azt erősítette is. Berlinnek nem volt hatékony koncepciója arról, hogy miként lehet az ENSZ BT tekintélyének érvényt szerezni Irak szisztematikus jogsértéseivel szemben, és a válság tetőfokán a szövetségi kormány vonakodott attól, hogy Irakkal szemben kényszerítő intézkedéseket foganatosítson, abban az esetben is, ha azokra az ENSZ BT felhatalmazást adott volna. Ez a magatartás olyan unilaterális politikához vezetett, amely Németországot nem csupán az Egyesült Államokkal, hanem számos európai partnerével is szembeállította. Ilyen módon ez a politika ellentmondott nemcsak a német külpolitika „civilhatalom" koncepciójában szereplő tradicionális multilateralizmusnak, hanem a kormánypártok közötti koalíciós megállapodás külpolitikai elveinek is, amely az ENSZ erősítésének politikáját tűzte célul. Egyidejűleg azonban az Egyesült Államok háborús politikájának nyílt diplomáciai elutasítása beleillett a „civilhatalom-koncepció" kereteibe. Eszerint a német külpolitika magatartása ebben a válságban a „civilhatalom" értelmében vett külpolitikai folytonosságának is a bizonyítéka volt (Rudolf, 2005: 133–152. o.). Ilyen módon a „civilhatalom-koncepciótól" való eltérések csupán kivételek, egyszeri kisiklások, melyek a „civilhatalom" koncepcióját alapvetően nem kérdőjelezték meg.

Maull a „civilhatalom-koncepció" folytonossága melletti érvelésében azt hangsúlyozza, hogy a német érdekek öntudatosabb és határozottabb artikulálódása ugyan kimutatható, ám ezek folyamatok a NATO és az EU által meghatározott multilaterális keretben mentek végbe. Továbbá a német külpolitikának, mint a „civilhatalom" felfogásának két eleme, a *„never again"* és *„never alone"* változatlanul időszerűek maradtak. A *„never again"* a német külpolitika határozott elhatárolódását jelenti a „külön utak" történelmileg végzetes gyakorlatától, amely nem pacifizmust, hanem a katonai hata-

lompolitika elutasítását és alapvető kételyt jelent a hatalom katonai eszközeivel szemben. A „civilhatalom" második alapaxiómája a *„never alone"* az államközi kapcsolatok állandó civilizálását jelenti a bővülő normák és jogi szabályszerűségek és a szuverenitás részleges átruházására irányuló készség növekedésének értelmében. Ez a folyamat a belpolitika demokratikus intézményeinek a nemzetközi politika mind több területére való kiterjesztésével azonos (Maull, 2007: 3–4. o.).

Összességében elmondható, hogy kevés olyan egyértelmű jel van, amely arra mutatna, hogy egyfelől Németország és Európa, másfelől Németország az Egyesült Államok között tartós elidegenedés vagy mélyreható szakadás jött volna létre. Ha a német külpolitikában változás következett be, úgy az a *külpolitikai eszközválasztásban* történt, amikor a szövetségi kormány elődjeivel szemben – belpolitikai számításból is – nem riadt vissza attól, hogy nyílt konfliktusba kerüljön az amerikai adminisztrációval. A Szövetségi Köztársaság identitását meghatározó „civilhatalom" multilateralizmusa, a konfliktusok békés megoldására, a partnerekkel való együttműködésre irányuló politika nem változott. Ez vonatkozik a külpolitikai célokra is, amelyek tekintetben lényegében a Schröder-kormány sem különbözött elődjeitől. Az Egyesült Államokkal a vita forrása nem annyira a „civilhatalom-koncepciótól" való megválás, hanem inkább az ahhoz való ragaszkodás következménye volt. Németország növekvő részvétele a nemzetközi békefenntartásban és harci cselekményekben a megváltozott világpolitikai feltételekhez való alkalmazkodást jelent, ám ezt a GDP 1,5 százalékát kitevő védelmi kiadások mellett aligha lehet a német biztonságpolitika „militarizálódásaként" felfogni. Ebben az összefüggésben inkább egy proaktív német kül- és biztonságpolitika korlátozott anyagi alapjairól beszélhetünk. Végül a Szövetségi Köztársaság, mint „civilhatalom", mindenekelőtt a partnerekre és egy olyan nemzetközi környezetre van utalva, ami összeegyeztethető a „civilhatalom" magatartásával. Németországnak tehát Washingtonban és Párizsban olyan partnerekre van szüksége, amelyek Németországnak ezt a külpolitikai szerepét elfogadják és támogatják, és maguk is magukévá teszik ennek a koncepciónak egyes elemeit. 2002 óta az Egyesült Államok külpolitikájáról ez kevéssé volt elmondható, bár George W. Bush második hivatali időszakában erősebben látszik a multilaterális keretekre támaszkodni, mint korábban. Emellett a „civilhatalomnak" egy olyan nemzetközi környezetre van szüksége, amely a normák, intézmények, szabályok szerepének növekedésével kedvező előfeltételeket teremt.

Túl az iraki válságon

Az iraki válság rövid és átmeneti volt. A kapcsolatok javítására irányuló törekvések már Schröder kancellársága idején megindultak. 2005 februárjában Bush és Schröder találkozója már *„vissza a normalitáshoz!"* jegyében állott. Schröder *„német útja"* inkább epizód

volt, valójában nem élte túl a kormányváltás időszakát. Brzezinski arról írt, hogy a „lényegében multilateralista Európa és a némileg unilaterális Amerika tökéletes érdekházasságra törekszik", amelyben Európa és Amerika nem lehet meg egymás nélkül, mivel „ketten a globális biztonság centrumát alkotják" (Brzezinski, 2004: 5. o.). A transzatlanti vita európai megfigyelői arra figyelmeztettek, hogy az Egyesült Államoknak tartózkodnia kell Európa megosztásától és meg kell tanulnia multilaterálisan gondolkodni, továbbá el kell ismernie az EU-t mint legfontosabb és megbízható partnert. Az EU-nak nem szabad ugyanakkor magát egyfajta „ellenhatalomként" meghatároznia, továbbá el kell ismernie az Egyesült Államok primátusát az alapvető stratégiai kérdésekben, és hozzá kell járulnia a globális kérdések kezeléséhez (Kühnhardt, 2004: 35. o.).

Angela Merkel kancellársága mind kulturális, mint a német külpolitika tartalmi irányultságát tekintve jelentős változásokat hozott. A német politikai kultúra második világháború utáni fejlődését tekintve, a schröderi külpolitika kiigazítására Merkel személye kedvező előfeltétel volt. A háború utáni legendás Amerika-barát, majd az 1968-as szocializációval, a nem kis Amerika-ellenességgel fémjelzett második német politikusgeneráció után Merkel nőként, protestánsként és eredeti szakmáját tekintve a természettudományok művelőjeként és immáron az egyesített Németország polgáraként azt a harmadik politikusi nemzedéket testesítette meg, amely szocializációs tapasztalatait a kommunista német államban szerezte, és amely mindig pozitívan tekintett az atlanti főhatalomra.

Nem volt véletlen, hogy 2005 végén a nagykoalíció megalakulása után Merkel legfontosabb külpolitikai feladatának Németországnak az atlanti főhatalomhoz fűződő kapcsolatainak javítását tekintette. Merkel megértette, hogy a világ domináns hatalmával a jó munkakapcsolatok fenntartása Németország eminens nemzeti érdeke és minden olyan kísérlet, ami Európának az Egyesült Államokkal szemben *„ellensúlyként"* történő felhasználására irányul a kontinens megosztásához és Németország elszigetelődéséhez vezet. Másfelől az új kancellár világosan látja, hogy a Bushhoz fűződő túl szoros kapcsolatnak is megvannak a veszélyei, mint ezt Tony Blair, brit kormányfő esete mutatja. Ezért Merkel az Egyesült Államok irányában kialakított új politikájában a Bush-hoz fűződő szoros személyi kapcsolatokat az amerikai külpolitika unilaterális szempontjainak folyamatos kritikájával kapcsolja össze. A Merkel-kormány továbbá a *„NATO-first!"* megközelítést képviseli, azaz a NATO-nak ad elsőbbséget az Európai Unió biztonsági és védelmi politikájával szemben. A 2006-ban kiadott német Fehérkönyv világosan megfogalmazta, hogy a hidegháború régi területi védelmi koncepcióját a könnyű és mobil erőket előnybe részesítő válságintervenció doktrínája váltotta fel. Ugyanakkor Berlin a *„hálózati biztonságpolitika"* (vernetzte Sicherheitspolitik) keretében – ahogy azt Afganisztán viszonylag békésebb északi részében vállalt német ISAF-szerep is mutatja – megőrizte a civil, politikai és gazdasági feladatok iránti preferenciáját, a közvetlen harci feladatokkal szemben. Ennek megfelelően Merkel tovább-

ra is fenntartja Németország fontos hozzájárulását az afganisztáni békefenntartó erők kötelékében, anélkül hogy lényegesen bővítené a mandátumát, vagy növelné elkötelezettségét. Merkel német békefenntartókat küldött Kongóba és Libanonba és a boszniai EU-erőknek német parancsnokuk lett. Emellett Németország Franciaországgal és Nagy-Britanniával együtt szorosan együttműködik az amerikai adminisztrációval az iráni nukleáris probléma megoldásában. (Janes–Szabo, 2007: 109. o.).

Az iraki válság után világossá vált, hogy a német külpolitika sem az Egyesült Államokhoz való egyoldalú alkalmazkodás *(bandwagoning),* sem pedig a Franciaország vezette *„ellenhatalom-építés"* útját nem járhatja. Mind Európának, mind Németországnak a transzatlanti közösség megújítása a feladat, szemben mind az unilateralista amerikai politika híveivel, mind az európai elitek körében meglévő Amerika-ellenességgel. Ennyiben valódi alternatíva nélkül a német külpolitika számára továbbra sem marad más választás, mint az új feltételekre szabottan a *„sowohl-als-auch"* politika, tehát a Washington és Párizs közötti közvetítő szerep folytatása. Ez az opció azonban Washington számára a jövőben sem zárja ki a kívánatos „NATO first! Németországgal" szemben egy valamilyen gaulle-ista ihletésű mag-Európa, ezzel a rivalizálás által meghatározott és a „Nyugat végét" felidéző atlanti viszony kialakulását. Az ilyen fejlődés azonban nemcsak a német külpolitikai intézményi alapjait veszélyeztetné, hanem egy új világrend közös napirendjének megvalósítását. Ennek az utóbbi tényezőnek azért is kitüntetett jelentősége van, mert a transzatlanti viszony és ennek részeként a kétoldalú német–amerikai kapcsolatok sokkal inkább, mint bármikor korábban az új világrend építésének, egyfelől a *„globalizálódás közös irányításának"*, másfelől a *„közös irányítás globalizálódásának"* napirendjeibe ágyazódnak. Ennek megfelelően már ma is és a jövőben még inkább a kétoldalú kapcsolatokat olyan globális napirendek határozzák meg, mint a transznacionális terrorizmus, a nemzetközi környezetvédelem, a klímapolitika, a fejlesztéspolitika, a transznacionális bűnözés, a bevándorlás, az antiproliferáció, a közelkeleti és a közép-keleti konfliktus stb.

A két ország a világ két legnagyobb kereskedelmi nemzete, s mint ilyenek, alapvetően érdekeltek a liberális világkereskedelem támogatásában, szemben azokkal a protekcionista törekvésekkel, amelyek mind az Egyesült Államokban, mind Európában megtalálhatók. Az EU után – a transzatlanti a leginkább összefonódott gazdasági térség. Már ezért is figyelemre méltó, hogy 2007 első felében Merkel kancellár, mint az EU és a G8-ak elnöke január elején Washingtonban sikeres látogatást tett. Merkel a *transzatlanti szabadkereskedelmi zóna (TAFTA)* időszerűségének hangsúlyozásával az „atlanti híd" újjáépítésére hívta fel a figyelmet. Javaslata nem egyszerűen a transzatlanti kapcsolatokban meglévő közös érdekekre és az intézmények erősítésére, hanem a főként Kína és India felől jelentkező „ázsiai kihívás", a globalizálódás negatív hatásainak a közös elhárítására vonatkozott. Ahogy Merkel fogalmazott: „Vannak közös érdekek, melyek az európaiakat és az amerikaiakat természetes partnerekké teszik. Egy gazda-

sági szövetség képessé tenné az európaiakat és az amerikaiakat arra, hogy csökkentsék a globalizálódás kockázatait a magas bérszínvonalú országokban. Ha a technológia területén Amerikának és Európának egységes szabványai lennének, akkor azokat világméretekben érvényesíteni tudnák és a nyugati vállalatok képesek lennének megőrizni játékterüket, amely különben az olcsó ázsiai termelők kezébe kerülne. Olyan szervezetekkel, mint az ENSZ és a WTO, elő lehetne mozdítani a szabadkereskedelmi egyesüléseket, és létre lehetne hozni a munkaügyi szabványokat. Ennek a nyugati és keleti bérek közötti rés gyors csökkenésében érezhető lenne a hatása." (Spiegel Online, 2007. január 4).

Merkel a forgalmi adó felemelésével sikeres lépéseket tett az EU-ban Németország fiskális hitelességének helyreállítására, ugyanakkor Berlinnek, mint a legnagyobb exporthatalomnak nem szűntek meg az amerikai költségvetési és kereskedelmi mérleghiánynak a nemzetközi pénzügyi rendszerre és dollárra gyakorolt hatásai miatti aggodalmai. A schröderi időszakkal ellentétben, Merkel a német–orosz kapcsolatokat megfosztotta erősen perszonális jellegüktől, és nem hagyta szó nélkül az emberi jogok kérdését, ám Berlin továbbra is Oroszország legfontosabb támogatója és a stratégiai partnerség megerősítésének szorgalmazója maradt az Európai Unióban.

A hidegháború lezárulása óta a német külpolitikában a legnagyobb változást nem csupán a *kibővült eszközválasztás,* hanem a *globális perspektíva* jelenti. A világhoz való viszonyában Berlin számára a transzatlanti és az európai kapcsolatok továbbra is központiak maradnak, ám Ázsia és a Közel-Kelet fontossága egyre nő. Ez azt jelenti, hogy a közös német, európai és amerikai érdekek az új világrend olyan új földrajzi régióiban jöhetnek létre, mint a Közel-Kelet és Afrika. Ez azonban a Nyugat-központú világrend végét jelzi és azt a szükségletet, hogy Németország alkalmazkodjon a feltörekvő új katonai és gazdasági hatalmak és az új sebezhetőségek multipoláris világához. Ez a jövőben és már ma is egyszerre kihívás és esély a transzatlanti kapcsolatok számára.

Jegyzetek

1 A hiperhatalom (hyperpusissance) kifejezést Hubert Védrine francia külügyminiszter használta az Egyesült Államok megjelölésére.
2 Vö. Dunay Pálnak a számban szereplő tanulmányával.

Felhasznált irodalom

Auswaertiges Amt (2002). Rede von Aussenminister Joschka Fischer vor dem Deutschen Bundestag im Rahmen der Debatte über die transatlantischen Beziehungen am 27. 6. 2002 www.auswaertiges-amt.de).

Bahr, Egon (2003): *Der deutsche Weg. Selbstverständlich und normal*. Blessing München.

Baumann, Rainer (2007): „Deutschland als europäische Zentralmacht". In: *Handbuch der deutschen Aussenpolitik* (szerk. Schmidt, Sigmar–Hellmann,Gunther–Wolf, Reinhard). VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden.

Brzezinski, Zbigniew (2004): *The Choice: Domination or Leadership*. New York: Basic Books.

Bundesregierung. A szövetségi kancellár nyilatkozata a Bundestagban. *Der Spiegel,* N3.13. 23–32003 „Du musst das hochziehen" 2001. október 11. www.bundesregierungde/e.magazine_entw.

Calleo, P. David (2003): „Power, Wealth, and Wisdom. The United States and Europe after Iraq". *National Interest,* Vol. 72. Summer (2003).

Europa Archiv 9/1992 p. D. 345. Rede von Aussenminister Genscher vor der Generalversammlung der Vereinten Nationen am 25. 9. 1991.

Fischer Joschka (2000): Vom Staatenbund zur Föderation – Gedanken über die Finalität der europäischen Integration. Rede von Bundesaussenminister Joschka Fischer am 12. Mai 2000 in der Humboldt-Universität. In: *Bulletin der Bundesregierung* 29., 24. Mai 2000.

Guérot, Ulrike (2005): „Consequences and Strategic Impact of Enlargement on the (Old) EU". In: *The Strategic Implications of European Union Enlargement* (szerk. Brimmer, Esther–Fröhlich, Stefan, 2005). Center for Transatlantic Relations, John Hopkins University.

Guérot, Ulrike (2007): „Frankreich". In: *Handbuch zur deutschen Aussenpolitik*(szerk. Schmidt, Sigmar–Hellmann, Gunther–Wolf, Reinhardt, 2007). VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden.

Hacke, Christian 2006): „Mehr Bismarck, weniger Habermas". *Rhenischer Merkur,* 2006. június 8.

Haftendorn, Helga (2006): „Kurswechsel: Ein Paradigma aussenpolitischer Reform". *Politische Vierteljahresschrift,* Vol. 47. Heft 4.

Hellmann Gunther (2007): Abschied von Bismarck. *Rheinischer Merkur,* 2007. március 1.

Hellmann, Gunther (2002), „Der „deutsche Weg". Eine aussenpolitische Gratwanderung". *Internationale Politik,* Vol. 57. No. 9.

Hellmann Gunther (2004): „Wider die machtpolitische Resozalisierung der deutschen Aussenpolitik: Ein Plädoyer für offensiven Idealismus". *Welt Trends* 42 (Frühjahr).

Janes, Jackson–Szabo, Stephen (2007): „Angela Merkel's Germany". *Current History,* March 2007.

Jeffrey, Charlie–Paterson,William E. (2001): „Germany's Power in Europe". In: *Interlocking Dimensions of European Integration* (szerk. Wallace, Helen). New York: Houndmills, 179–214. o.

Joffe, Josef (2001): Joschka von Bismarck www.diezeit.de/2001/36/Politik/200136_1leiter-html.

Kagan, Robert (2002): „Power and Weakness". *Policy Review,* No. 113. (June/July 2002).

Kaim, Markus (2003-04): „Friendship under Strain or Fundamental Alienation? Germany–U.S. Relations after the Iraq War". *International Journal,* Vol. 59. Winter.

Larres, Klaus (2003): „Mutual Incomprehension: U.S.–German Value Gaps beyond Iraq". *Washington Quarterly,* Vol. 26. No. 2. (Spring).

Le Gloannec, Anne-Marie (1998): „Germany and Europe's Foreign Policy: Embracing the »British« Vision". In: *Break Down or Break In? Germany and European Union after Amsterdam* (szerk. Lankowski, Carl). Washington DC.

Lengert, Fabian (2003): „Wirtschaftliche Auswirkungen des Irakkrieges 2003". In: *Aussen- und Sicherheitspolitische Studienkreise e. V. Heidelberg.* www.sicherheitspolitik.org www.heidelberg.sicherheitspolitik.org.

Mearsheimer, John J. (1990): „Back to the Future. Instability in Europe after the Cold War". *International Security,* Vol. 19. No. 3. 5–49. o.

Ministére des Affaires Etrangéres, Point de presse conjoint de MM. De Villepin, Ivanov, Fischer. 2003. április 4.

Maull, Hans W. (2003): „Auf leisen Sohlen aus der Aussenpolitik?" *Internationale Politik,* 58. évf. 9. sz.
Maull, Hans W. (2004): „Deutsche Machtpolitik ohne Macht". *WeltTrends* 43. (nyár). 57–61. o.
Maull, Hans W (2007): „Deutschland als Zivilmacht". In: *Handbuch zur deutschen Aussenpolitik* (szerk Schmidt, Siegmar–Hellmann,Gunther–Wolf, Reinhard). VS Verlag für Sozialwissenschaft Wiesbaden. 62–73. o.
Maull, Hans W. (2007): „Normalisierung" oder Auszehrung? Deutsche Aussenpolitik im Wandel. Ausdruck aus dem Internet-Angebot de Zeitschrift „Das Parlament" mit der Beilage „Aus Politik und Zeitgeschichte". www.bundestag.de/cgibin/druck.pl?N=parlament 2007. 05. 18.
Peters, Dirk (2001): The Debate About a New German Foreign Policy After Unification. In: *German Foreign Policy Since Unification. Theories and Case Studies* (szerk. Rittberger, Volker). Manchester 2001.
Rede des deutschen Bundeskanzlers, Gerhard Schröder, zum 100 jährigen Bestehen der American Chamber of Commerce am 9. Mai 2003. in Berlin. *Internationale Politik,* 85. évf. 6. sz. 2003. június.
Risse, Thomas (2004): Kontinutät durch Wandel: Eine „neue" deutsche Aussenpolitik? Das Parlament. Aus Politik und Zeitgeschichte. No. 11. 08. 03. www.bundestga.de/cgibin/druck.pl.?=parlament. 2007. 04. 24.
Risse, Thomas (2007): „Deutsche Identität und Aussenpolitik". In: *Handbuch der deutschen Aussenpolitik* (szerk. Schmidt, Sigmar–Hellmann, Gunther–Wolf, Reinhard). VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden, 2007.
Rudolf, Peter (2005): „The Myth of the »German Way«: German Foreign Policy and Transatlantic Relations". *Survival,* Vol. 47. No. 1.
Rudolf, Peter (2002): „Deutschland und die USA – eine Beziehungskrise". In: *Das Parlament. Aus Politik und Zeitgeschichte Bundeszentrale für politische Bildung*. www.bpb.de/publikationen/NMZ244.html. 2007. 04. 24.
Schöllgen, Gregor (2004): *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. München.
Schöllgen, Gregor (2007): *Die Zukunft der deutschen Aussenpolitik liegt in Europa. Ausdruck aus dem Internet-Angebot der Zeitschrift „Das Parlament". Aus Politik und Zeitgeschichte.* www.bundestag.de/cgibin/druck.pl?N=parlament 2007. 05. 18.
Schröder, Gerhard (1999): Verlässlichkeit in den Internationalen Beziehungen. Rede des Bundeskanzlers zur offiziellen Eröffnung des Sitzes der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik am 2. September 1999 in Berlin. *Bulletin* 55. 575–576. o.
Schwarz, Hans-Peter (1985): *Die gezähmten Deutschen. Von der Machbesessenheit zur Machvergessenheit*. Stuttgart: DVA.
Schwarz, Hans-Peter (1994): *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin: Siedler.
Spiegel Online – January 4. 2007. Will Merkel Succeed in Rebuilding the „Atlantic Bridge"? www.spiegel.de/international/0,1518,druck–457784,00.html 2007. 06. 01.
Stöss, Richard–Neugebauer, Gero (2002): Mit einem blauen Augen davongekommen. Eine Analyse der Bundestagswahl 2002. *Arbeitshefte aus dem Otto-Stammer-Zentrum.* No. 7. Berlin November.
Szabo, Stephen F. (2004): *Parting Ways. The Crisis in German-American Relations*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
Waltz, Kenneth N. (1993): „The Emerging Structure of International Politics". *International Security,* Vol. 18. No. 2.
Welt@online Und plötzlich kippte das Meinungsklime. www.welt.de/print-welt/article590644/Und_ploetzlich_kippte_das-Meinungsklima./ SPD jetzt im Wahlkampf jetzt ganz auf Irak. www.welt.de.printwelt/article350905/SPD_setzt_im_Wahlkampf jetzt_ganz_auf_Irak SPD gewinnt mit 8864 Stimmen Vorsprung
Auswaertiges Amt (2002). Rede von Aussenminister Joschka Fischer vor dem Deutschen Bundestag im Rahmen der Debatte über die transatlantischen Beziehungen am 27. 6. 2002. www.auswaertiges-amt.de).

László Kiss J.: Germany and the Iraqi Conflict – A Change on the Road of Continuty?

The essay discusses the role of the German government, led by the Social Democrats, in the Iraqi conflict in the context of the debate over foreign policy which had started after unification. It defined the option of the continuity of "civil power" on the one hand and, on the other one, that of a "normal" great power. The sources of the German role played in the Iraqi conflict are identified as the strategic culture, which is different from the American one, the subjugation of Berlin to the neo-Gaullist French politics, as well as the anti-war "pacifict card" in the mirror of the parliamentary elections. The author argues that Berlin lost its traditional foreign political role in the American-German conflict. This role became the *raison d'état* of the German foreign policy, that is, the preservation of Berlin's position as a mediator between Washington and Paris. Angela Merkel has been able to restore the good relations with the U.S. It has turned out that the agenda of Berlin and Washington incorporates more issues which bring them together than questions which separate them in the post-November 11, 1989 and September 11, 2001 new world order.